ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЛЮДИНИ: СТЕРЕОТИП, АСИМЕТРІЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ

Михайло КУЗЬМІН
здобувач вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
історико-філологічного факультету,
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»

Науковий керівник:
Антон СМЕРЧКО
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука», м. Рівне

Фразеологічний фонд мови є унікальним джерелом для вивчення культурних стереотипів, оскільки стійкі словесні комплекси акумулюють колективний досвід та ціннісні орієнтири соціуму, формуючи й відтворюючи усталені уявлення про світ. Гендерний аспект фразеологічної картини світу привертає увагу дослідників уже кілька десятиліть, однак у слов'янській фразеологічній традиції цей напрям здебільшого реалізовувався у форматі описових досліджень — фіксації закріплених у мові образів жінки й чоловіка [2]. При цьому поза увагою дослідників залишалося питання про кількісне співвідношення таких одиниць, а також про зв'язок між наявною асиметрією та динамікою її функціонування в сучасних дискурсах. Запропоноване дослідження заповнює цю лакуну, спираючись на зіставний аналіз українського та польського фразеологічного матеріалу. У фразеологічному фонді української та польської мов одиниць, що характеризують жінку, значно більше, ніж тих, що стосуються чоловіка, причому ця характеристика переважно негативна. Отже, у самому корпусі фразеологічних одиниць наявна кількісна та якісна нерівність. Саме ця асиметрія та її зв'язок із сучасними мовними тенденціями й становлять предмет пропонованого дослідження.

Зіставний аналіз стійких зворотів і паремій в українській та польській мовах засвідчує виразну кількісну та якісну асиметрію фразеологічної номінації за гендерною ознакою. Одиниць, об'єктом

характеристики яких є жінка, у фразеологічному фонді обох мов значно більше, ніж одиниць із чоловічим референтом, і ця характеристика переважно негативно конотована. В українській фразеологічній традиції широко представлені паремії, що підкреслюють непостійність (*«Жіноча думка — як осіннє небо»*), балакучість (*«Де баба, там і галас»*; *«Жінці скажи й на язиці зав'яжи»*), слабкість у раціональній сфері (*«Довге волосся — короткий розум»*), нелояльність (*«Не вір жінці дома, кобилі — в дорозі»*) та підпорядкованість у суспільній ієрархії (*«Баба з воза — кобилі легше»*). Показовим є й те, що жінка, яка виходить за межі приписаної ролі, осмислюється виключно негативно: *«Де баба рядить, там дурно сидить»*, *«Не співай, курка, півнем — не владай, баба, мужиком»*. Польська фразеологія містить аналогічні за структурою та конотацією одиниці: *«Baba z wozu, koniom lżej»*, *«Kobieta i mucha w domu spokoju nie da»*, *«Ile białych wron, tyle mądrych żon»*, *«U kobiety włos długi, rozum krótki»*, *«Daj babie wierzch, to ona jeszcze czubka chce»*, *«Gdzie baba rządzi, tam czeladź błądzi»*, *«Zachować co w sekrecie najciężej jest kobiecie»*. Характерно, що в обох мовах ключовим компонентом таких одиниць виступають слова *баба* / *baba* зі стійкою зневажливою конотацією — на відміну від нейтральніших *жінка* / *kobieta*, які у фразеологізмах трапляються значно рідше. Оцінна функція є визначальною для фразеологічний одиниць і паремій на позначення рис людини, причому знак оцінки визначається не лише денотативним змістом, а й культурно зумовленою конотацією компонентів [4].

Як бачимо, стереотипний набір рис, приписуваних жінці, виявляє міжмовну стабільність: непостійність, балакучість, емоційну нестриманість та інтелектуальну обмеженість становлять крос-культурний інваріант. Відмінності стосуються переважно образних деталей, але не аксіологічної моделі.

Звертає на себе увагу той факт, що негативна характеристика жінки в обох мовах будується за допомогою одних і тих самих семантичних моделей: жінка як перешкода («баба з воза — кобилі легше»), як джерело хаосу («де баба, там і галас»), як істота з дефіцитним розумом («довге волосся — короткий розум»). Така семантична універсалія свідчить про глибоку вкоріненість патріархальних стереотипів у слов'янській культурній традиції.

Фразеологічна характеристика чоловіка в обох мовах будується за принципово іншою аксіологічною моделлю. По-перше, таких одиниць кількісно значно менше, що саме по собі є промовистим свідченням асиметрії. По-друге, чоловік як референт фразеологічної

характеристики постає передусім носієм соціальних ролей і і якостей, що мають позитивну конотацію: *«Чоловік — голова, а жінка — душа»*, *«Як голова сивіє, то чоловік мудріє»*, *«Чоловік розуму вчиться цілий вік»*, *«На красивого чоловіка дивитись гарно, а з розумним жити легко»*. Негативна характеристика чоловіка у фразеологічному фонді представлена маргінально (поодинокі одиниці на кшталт «Чоловік без жінки — що гуска без води») і стосується переважно його залежності від жінки, а не власне моральних чи інтелектуальних вад. Це принципово відрізняється від розгорнутої негативної парадигми, що супроводжує образ жінки.

У польській традиції чоловік здебільшого фігурує в пареміях як суб'єкт влади й відповідальності, а не як об'єкт критики: *«Mężczyzna jest głową rodziny»*, *«Ojczyzną kobiety jest jej mąż»*, *«Biada temu domowi, gdzie żona przewodzi mężowi»*. Симптоматично, що навіть ці одиниці, де чоловік є референтом, насправді характеризують не його самого, а його стосунки з жінкою, причому жінка виступає в них як загроза для встановленого порядку. Таким чином, чоловік у слов'янській пареміологічній традиції значно рідше стає самостійним об'єктом характеристики, натомість виконує роль соціальної норми, відносно якої вимірюється поведінка жінки. Саме це є найбільш промовистим виявом гендерної асиметрії фразеологічної картини світу.

Особливу дослідницьку цінність становить не сама фіксація цих асиметрій (вона відома), а динаміка їхнього функціонування в сучасному мовному просторі. Тут окреслюються два протилежні вектори. Перший — збереження й некритичне відтворення стереотипних паремій у побутовому мовленні та соціальних мережах. Другий — свідоме переосмислення, яке реалізується через авторську трансформацію: зміну компонентного складу (*«Кожна жінка — коваль свого щастя»* замість узагальненого *«Кожен є ковалем свого щастя»*), іронічне цитування з маркером застарілості або інверсію оцінки. Такі трансформації фіксуються в медіадискурсі, публіцистиці та феміністській риториці й свідчать про те, що фразеологічний стереотип перестає бути лише інертним кодом культурної пам'яті — він стає об'єктом рефлексії та полемічного переосмислення. Фразеологічна система виступає при цьому своєрідним барометром культурних змін, фіксуючи як стійкість архаїчних моделей, так і їхню поступову ерозію [1].

Таким чином, гендерний вимір фразеологічної картини світу в українській та польській мовах виявляє подвійну природу: з одного боку — консервативну функцію відтворення патріархальних

стереотипів, закорінених у глибинних пластах народної культури; з іншого — здатність фразеологічної системи реагувати на суспільні зміни через трансформацію усталених одиниць. Саме це діалектичне напруження між стереотипом і його переосмисленням становить перспективний напрям як у теоретичному, так і в практичному вимірі фразеологічних студій. Подальші розвідки можуть бути спрямовані на вивчення корпусу трансформованих фразеологізмів у соціальних мережах (Facebook, TikTok, Telegram), де фіксуються найбільш живі й оперативні мовні зміни, а також на зіставний аналіз із іншими слов'янськими мовами (чеською, білоруською, російською) для виявлення ступеня типологічної спільності гендерної асиметрії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. 263 с.
2. Смерчко А. А. Образ жінки у афористичній і пареміологічній фразеології (на матеріалі української, польської та російської мов). *Рідне слово в етнокультурному вимірі*: зб. наук. праць. Дрогобич: Просвіт, 2018. С. 151–161.
3. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. *Фразеологічний словник української мови.* — К.: Освіта, 1998. — 224 с.
4. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. *Фразеологія сучасної української мови: посібник*. Луганськ: Альма-матер, 2005. 400 с.
5. Adalberg S. *Księga przysłów, przypowieści i wyrażeń przysłowiowych polskich.* Warszawa: Druk Emila Skiwskiego, 1889–1894.
6. Kononenko, I. (2023). *Wielki polsko-ukraiński słownik frazeologiczny z indeksem / Великий польсько-український фразеологічний словник з реєстром.* Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
7. Skorupko S., Auderska H., Łempicka Z. *Mały słownik języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1969.